

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻՅ ԱՐՏԱԳԱՂԹԸ ԱՐԵՎՍՏՅԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐ. ՍՓՅՈՒՌԻ
ՄԻԳՐԱՅԻՈՆ ՑԱՆՅԻ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Միհրան Վ. Գալստյան

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Գայանե Լ. Հակոբյան

ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում.

Նախաբան. Հոդվածում անդրադառնում ենք արևմտյան երկրներում հայկական սփյուռքի միգրացիոն ցանցի միջոցով հետխորհրդային Հայաստանի բնակչության արտագաղթի խնդրին՝ համակողմանիորեն քննարկելով ցանցի դերն այդ գործընթացում՝ նոր միգրանտների ներգրավման, նրանց տեղափոխման ծախսերի կրճատման, ռիսկերի նվազեցման, ցուցաբերած աջակցության ձևերի և օտար միջավայրում հարմարման հարցերում: Մեթոդներ և նյութեր. հոդվածը հիմնված է 2021թ. Հայաստանում քանակական և որակական մեթոդով հավաքված տվյալների վրա: Վերլուծություն. Հոդվածի ներածությունը բաժնում բերվում են վիճակագրական տվյալներ վերջին տարիներին Հայաստանի բնակչության արտագաղթի մասին, սահմանվում են նպատակը, խնդիրները, մեթոդաբանական հիմքերը: Երկրորդ բաժնում քննարկվում է միգրացիոն ցանցի վերաբերյալ գոյություն ունեցող տեսական հիմքերը և մոտեցումները: Մյուս երեք բաժիններում քանակական և որակական տվյալներով հիմնավորում ենք Հայաստանից արտագաղթի ուղիների կազմակերպման, երկրների ընտրության, արտագաղթի որոշումների կայացման, ընտանեկան, ազգակցական, ընկերային ցանցերի կողմից նոր միգրանտներին ցուցաբերված օգնության և աջակցության ձևերը: Արդյունքներ. հետազոտության տվյալները հնարավորություն են տալիս կատարելու այն եզրակացությունը, որ հայկական սփյուռքի բազմազանության պայմաններում Հայաստանից արտագաղթի ձևավորման և նոր միգրանտների ներգրավման հարցում կարևոր դերակա-

տարություն են ունենում ոչ թե ավանդական, այլ 1990-ական թվականներին Հայաստանից մեկնած՝ «անդրմիգրանտների» ցանցերը: Դրանով իսկ հողվածը նոր քննարկումների ոլորտ է բացում Հայաստանից արտագաղթի տնտեսական պատճառներից զատ, սփյուռքի միգրացիոն ցանցի ունեցած դերակատարության վերաբերյալ: Հեղինակների ներդրումը. հետազոտությունն իրականացվել է երկու հեղինակների անմիջական մասնակցությամբ: Հողվածում առաջին հեղինակի ներդրումը տեսական մոտեցումների և բովանդակային նյութի ձևակերպումն է, իսկ երկրորդ հեղինակինը՝ քանակական հետազոտության տվյալների ամփոփումը և ներկայացումը:

Բանալի բառեր՝ սփյուռք, արտագաղթ, միգրացիոն ցանց, որոշումների կայացում, ազգակցական կապեր, սոցիալական կապիտալ, անդրմիգրանտներ, աջակցություն:

Ինչպես հղել՝ Գալստյան Մ., Հակոբյան Գ. Հայաստանից արտագաղթը արևմտյան երկրներ. Սփյուռքի միգրացիոն ցանցի դերակատարությունը: // ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2023: Հ. 1 (26): 5-18 էջեր:
DOI:10.52971/18294316-2023.26.1-5

EMIGRATION FROM ARMENIA TO WESTERN COUNTRIES: THE ROLE OF THE DIASPORA MIGRATION NETWORKS

Mihran V. Galstyan

Institute of Archaeology and Ethnography NAS, Yerevan, RA

Gayane L. Hakobyan

Institute of Archaeology and Ethnography NAS, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: The article addresses the problem of emigration of the post-Soviet population of Armenia through the migration network of the Armenian diaspora in Western countries. It comprehensively discusses the role of a migrant network in the process of attracting new migrants, reducing their transportation costs, reducing risks, providing support, and adapting to a foreign environment. Methods and materials: The paper is based on quantitative and qualitative research conducted in Armenia in 2021. Analysis: The introductory part of the paper considers the statistical data about the emigration of the population of Armenia in recent years, and defines the purpose, problems, methodological foundations. The second part discusses the existing theoretical foundations and approaches on migration networks. Finally, in the other three sections, we substantiate with quantitative and qualitative data the ways emigration from Armenia is organized, the reasons for migration countries' choices, emigration decisions, and the forms of help and support provided to new migrants by family, kinship, and friendship networks. Results: The data of the research makes it possible to conclude that, in the conditions of the diversity of the Armenian diaspora, not the traditional diaspora networks, but networks of "transmigrants" who left Armenia in the 1990s play an essential role in the formation of emigration waves from Armenia, and in the engagement of new migrants. In doing so, the article opens up a field of new discussions regarding the role of the diaspora migration network apart from the economic reasons for emigration from Armenia. Authors contribution: The research was carried out with the direct participation of the two authors. The first author's contribution is the formulation of the theoretical

approaches and content material and the second author's contribution is the summary and presentation of the quantitative research data.

Key words: *Diaspora, emigration, migration network, decision-making, kinship ties, social capital, transmigrants, support.*

Citation: Galstyan M., Hakobyan G., *Emigration from Armenia to Western Countries; the Role of the Diaspora Migration Networks.* // "Scientific Works" of SCAS NAS RA. Gyumri, 2023. V. 1 (26). 5-18pp. DOI:10.52971/18294316-2023.26.1-5

ЭМИГРАЦИЯ ИЗ АРМЕНИИ В ЗАПАДНЫЕ СТРАНЫ: РОЛЬ МИГРАЦИОННОЙ СЕТИ ДИАСПОРЫ

Мигран В. Галстян

Институт археологии и этнографии НАН, Ереван, РА

Гаяне Л. Акопян

Институт археологии и этнографии НАН, Ереван, РА

Аннотация

Введение: В статье содержится обращение к проблеме эмиграции населения постсоветской Армении в западные страны посредством миграционной сети армянской Диаспоры с всесторонним рассмотрением роли сети в этом процессе - по вопросам привлечения новых мигрантов, сокращения расходов на их перемещение, уменьшения рисков при их перемещении, форм оказания им содействия и их устройства в чужой среде. **Методы и материалы:** Статья основана на данных, собранных в Армении в 1921 г. посредством количественно-качественного метода. **Анализ:** В вводном разделе статьи приводятся статистические данные об эмиграции населения Армении в последние годы, устанавливаются цели, задачи, методологические основы. Во втором разделе рассматриваются теоретические основы и подходы, имеющие место в отношении миграционной сети. В других трех разделах посредством данных, собранных количественно-качественным методом, обосновываются формы помощи и содействия, оказываемых новым мигрантам семейными, родственными, дружественными сетями в организации направлений миграции из Армении, в выборе стран, в вынесении решений о миграции. **Результаты:** Данные исследования дают возможность сделать заключение о том, что в условиях разнообразия армянской Диаспоры в вопросе формирования эмиграции и привлечения новых мигрантов из Армении важную роль играют не традиционные сети, а сети "трансмигрантов", выехавших из Армении в 1990гг. Тем самым, статьей открывается новая область обсуждений относительно имеющейся роли миграционной сети Диаспоры отдельно от экономических причин миграции из Армении. **Вклад авторов:** Исследование было осуществлено при непосредственном участии двух авторов. Вклад первого автора заключается в формулировании теоретических подходов и содержательного материала, а второго автора – в подведении итогов и представлении данных, собранных количественно-качественным методом.

Ключевые слова: *диаспора, эмиграция, миграционная сеть, вынесение решений, родственные связи, социальный капитал, трансмигранты, содействие.*

Как цитировать: Галстян М., Акопян Г. *Эмиграция из Армении в страны западные; роль миграционной сети диаспоры.* // "Научные труды" ШЦАИ НАН РА. Гюмри, 2023. Т. 1 (26). 5-18 сс.. DOI:10.52971/18294316-2023.26.1-5

ՆԱԽԱԲԱՆ. Հայաստանից վերջին երեսուն տարիներին արտագաղթի հիմնական նպատակակետ երկիրը շարունակում է մնալ Ռուսաստանի Դաշնությունը: Միգրացիայի հիմնախնդիրներով զբաղվող մասնագետների կողմից տրված գնահատականներով՝ 1988-2019 թթ. Հայաստանից արտաքին միգրացիոն բացասական մնացորդի մեծությունը կազմել է շուրջ 1600-1700 հազար մարդ [1, էջեր 52-66]: 2022թ. հունվարի 1-ի դրությամբ ՀՀ-ից տեղաշարժերի 69.8%-ը եղել է միջպետական, որի գերակշռող մեծամասնությունը՝ 80.3%-ը, իրականացել է Ռուսաստանի Դաշնություն [2]: Հայաստանի անկախությունից հետո հանրապետությունից ընդլայնվել է արտագաղթի հոսքերի աշխարհագրությունը, որը ներառում է նաև եվրոպական մի շարք երկրները, ԱՄՆ-ը և Կանադան: Եվրոպական երկրներում և ԱՄՆ/Կանադայում հայկական ավանդական սփյուռքի խնդիրը հետազոտողների կողմից լավ ուսումնասիրված թեմաներից է, մինչդեռ այդ երկրներում ժամանակակից սփյուռքի ձևավորումը ցանցային միգրացիայի դերակատարության տեսանկյունից համակողմանի վերլուծության կարիք ունի: Ավանդական կամ դասական սփյուռքի հայեցակարգը կառուցված է էթնիկ պատկանելության, բռնի տեղահանման, ինչպես նաև հայրենիքի նկատմամբ կողմնորոշման շուրջ [4, pp. 393-408; 12, pp. 437-441]: Խ. Թոլոյանը, զուգահեռներ անցկացնելով «սփյուռք» հասկացության նախկին և ներկա բովանդակային ըմբռնումների միջև, նշում է, որ էթնոնախկինում այն հիմնականում կիրառվում էր բռնի տեղահանումների հետևանքով հայրենիքը լքած խմբերի նկատմամբ, ապա ներկայումս այդ հասկացությունն ունի ավելի լայն իմաստ և ընդգրկում է նաև «ներգաղթյալ», «հայրենիքից վտարված», «փախստական», «աշխատանքային միգրանտ», «աքսորված համայնք», «էթնիկ համայնք» և այլ կատեգորիաները [14, pp. 3-36]: Այս մոտեցմամբ նա կարևորում է սփյուռքյան համայնքների ոչ միատարր լինելու խնդիրը: Սփյուռքի փորձի, ներհամայնքային տարբերությունների գաղափարին և դրա միջոցով սփյուռքի բազմազանության ճանաչման հարցին անդրադարձել են նաև այլ հեղինակներ [8, pp. 222-237]: Այդ երկրներում հայկական ավանդական սփյուռքի համալրում տեղի է ունենում նաև հետխորհրդային Հայաստանից միգրացիոն հոսքերի հաշվին, որոնց համար Խ. Թոլոյանը կիրառում է «անդրագաղթյին» տերմինը, քանի որ նրանք դեռևս «սփյուռքահայեր չեն» և դեռևս սերտորեն կապված են Հայաստանի հետ [15, pp. 83-101]: Սփյուռքին վերաբերող հետազոտություններում, որոնք, օրինակ, առնչվում են չինական, մեքսիկական, թուրքական, Մարոկկոյի կամ ուկրաինական սփյուռքին, միգրացիայի համար ոչ միայն քննարկվում են տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և այլ վանող գործոնները, այլև միգրացիոն ցանցերի դերը, որոնք նպաստում են նոր միգրանտների ներգրավվմանը այդ գործընթացում [5, pp. 113-133]: Բացի դրանից, էթնիկ ցանցերի գործառնությունները՝ որպես միգրացիոն երևույթի, հիմնականում ուսումնասիրված են առաջին սերնդի միգրանտների մակարդակով, իսկ երկրորդ և երրորդ սերնդի փորձն այդ կապերի պահպանման հարցում համակողմանի պարզաբանման կարիք ունի:

Հոդվածում նպատակ է դրված քննարկել սփյուռքի միգրացիոն ցանցի դերը Հայաստանից դեպի եվրոպական երկրներ և ԱՄՆ/Կանադա արտագաղթի հարցում, վեր-

լուծել դրա ազդեցությունը նոր էմիգրացիոն հոսքերի ձևավորման գործում¹: Մասնավորապես, հողվածում միգրացիոն ցանցը դիտարկվել է որպես կարևոր գործոն Հայաստանից արտագաղթի հոսքերի ձևավորման և ընդլայնման, նոր միգրանտների առջև ծառացած ռիսկերի նվազեցման և աջակցության հարցերում:

Ըստ քանակական հետազոտության արդյունքների՝ 639 ընտանիքներից 1259 հոգի արտագաղթել և մշտական բնակություն է հաստատել արտերկրում: Բացի Ռուսաստանի Դաշնությունից և ԱՊՀ երկրներից (ընդհանուր 65.5%), քիչ չեն նաև եվրոպական երկրներ (21.0%), ԱՄՆ և Կանադա (10.0%) արտագաղթած ընտանիքները: Եվրոպական երկրների մեջ առաջին տեղում գտնվում է Գերմանիան, ապա՝ Ֆրանսիան, Իսպանիան, Բելգիան, Հունաստանը, Լեհաստանը (համապատասխանաբար, 33.8%, 22.8%, 12.5%, 5.9%, 5.9%, 5.2%), նաև՝ Նիդեռլանդները, Շվեյցարիան, Անգլիան և այլն:

Արտագաղթը ներկայում անվտանգային, տնտեսական, ժողովրդագրական առումով Հայաստանի առջև ծառացած կարևոր հիմնախնդիրներից է, որի համակողմանի ուսումնասիրությունը կունենա տեսական և գործնական նշանակություն: Հողվածը կարևոր ներդրում է Հայաստանից միգրացիայի պատճառների ուսումնասիրության հարցում, քանի որ մինչ այժմ գոյություն ունեցող հետազոտությունների մեծ մասը կենտրոնացած է արտագաղթ առաջացնող տնտեսական գործոնի վրա, մինչդեռ մենք այդ հարցում խնդիր ենք բարձրացնում՝ համակողմանիորեն քննարկել նաև հայկական սփյուռքի միգրացիոն ցանցի խաղացած դերը:

¹ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ Գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսական աջակցությամբ 20TTSH.040 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում՝ 2021 թ. Հայաստանի բոլոր մարզերի 20 քաղաքային, 37 գյուղական բնակավայրերում և Երևան քաղաքում: Քանակական հետազոտության ընտրանքային համախմբության ծավալը հաշվարկվել է հատուկ վիճակագրական բանաձևով, և, որպես գլխավոր համախմբություն, դիտարկվել է ՀՀ տնային տնտեսությունների (SS) քանակը (ըստ 2011 թ. մարդահամարի տվյալների՝ այն կազմում է 763 584): Ընտրանքային համախմբությունը հաշվարկվել է 99% վստահության միջակայքում $\pm 5\%$ սխալի մեծության սահմաններում: Կիրառվել է բազմաստիճան շերտավորված տարածական ընտրանքի մեթոդը: Առաջին փուլում շերտավորումը կատարվել է ըստ մայրաքաղաքի և մարզերի, ապա՝ ըստ Երևանի համայնքների, մարզային քաղաքների և գյուղական համայնքների՝ SS-ների թվի համամասնությամբ: Երկրորդ փուլում պատահական քայլի ընթացակարգով ընտրվել են SS-ները՝ թիրախային համարելով նրանք, որտեղ եղել են արտագաղթած անդամներ: Յուրաքանչյուր հաջորդ SS-ի ընտրության քայլը երեքն է: Երրորդ փուլը հարցվողի ընտրությունն է. հարցմանը մասնակցել են ընտանիքի անդամների արտագաղթի պատմությամբ լավատեղյակ անձինք:

Հետազոտության շրջանակում նաև փորձագիտական հարցազրույցներ են անցկացվել տարբեր մասնագետների և գերատեսչությունների շրջանում, մասնավորապես, ՀՀ ԱԺ-ի ԿԳՄՄԼ հանձնաժողովի, ՀՀ ՏԳԵՆ Միգրացիոն ծառայության, Մփյուռքի գործերի հանձնակատարի գրասենյակի, մարզպետարանների համապատասխան վարչության, ժողովրդագիրների, վիճակագիրների, սփյուռքագետների, տնտեսագետների հետ:

Տեսական քննարկումներ միգրացիոն ցանցի վերաբերյալ

Արևմտյան միգրացիոն տեսություններում լայն տարածում գտած Դ. Մասսեի աշխատություններում ցանցը բնութագրվում է որպես միջանձնային հարաբերությունների ամբողջություն, որը ձևավորվում է ազգակցական, բարեկամական, ինչպես նաև ընդհանուր սոցիալական ծագման հիման վրա՝ երեք խմբերի մարդկանց միջև. նրանց, ովքեր մնացել են մեկնման երկրում, իրենց՝ միգրանտների, և նրանց, ովքեր հաստատվել են նոր վայրում [9, p. 449]: Նա, անդրադառնալով էմիգրացիայի խնդրին, կարևորում է աշխարհում ստեղծված միգրացիոն ցանցերի առկայությունը, որոնց միջոցով միգրանտները մեկնման համար հակված են ընտրելու այն երկրները, որտեղ ունեն արդեն իսկ ձևավորված ազգակիցների, բարեկամների, ընկերների ցանց [9, pp. 449]: Ցանցերը, որոնք աջակցում են նոր միգրանտներին և նրանց համար օտար միջավայրում վերածվում են սոցիալական կապիտալի, գրականության մեջ լավ ուսումնասիրված թեմաներից է: Հետազոտողները համաձայն են նաև այն գաղափարին, որ ցանցերը նոր միգրանտներին կապում են նպատակակետ երկրներում գտնվող ընտանիքի անդամների, հարազատների հետ, և հնարավորություն են տալիս շարունակական միգրացիայի ձևավորմանը [11, pp. 672-690]:

Ցանցի էթնիկությունն ասելով՝ մենք նկատի ունենք միգրանտների էթնիկ պատկանելությունը, որն այլ էթնիկ միջավայրում ապահովում է համայնքի անդամների ներքին հաղորդակցությունը և համախմբումը՝ ուրվագծելով սահմաններ «յուրայինների» և «օտարների» միջև: «Էթնիկություն» հասկացության բնութագրման համար կարևորում ենք Ա. Սմիթի մոտեցումները [13, p. 32]: Միգրանտները, հաստատվելով ընդունող հասարակությունում, շարունակում են պահպանել կապն իրենց ծագման համայնքի հետ և նպաստում են համայնքում միգրացիայի ավանդույթի ձևավորմանը: Սա նոր միգրանտներ ձգելու հնարավորություն է ստեղծում դեպի այդ համայնքներ: Էթնիկության սկզբունքով արևմտյան երկրներում ձևավորված հայ համայնքների առկայությունն ազդում է ծագման երկրում միգրացիոն վարքագծի ձևավորման և նոր միգրացիայի որոշման կայացման վրա: Նոր սփյուռքի այդ համայնքային ցանցերը նոր միգրանտների ներգրավման առումով դառնում են վստահելի և աջակցում են միգրացիոն ծախսերի կրճատմանը: Էթնիկ ցանցերը նպաստում են նաև կոնկրետ ուղղությամբ իրականացվող միգրացիայի ակտիվացմանը:

Միգրացիոն ցանցերը և արտագաղթի երկրների ընտրության խնդիրը

Հայաստանից արտագաղթի տնտեսական պատճառները չանտեսելով՝ այդ հարցում համակողմանի վերլուծության կարիք ենք տեսնում նաև սփյուռքի սոցիալական ցանցի դերի բացահայտման:

Մեր հետազոտության արդյունքները ևս ցույց են տալիս, որ էթնիկ սոցիալական ցանցը դառնում է միգրացիոն ուղիների կազմակերպման կարևոր միջոց՝ ազդելով Հայաստանից դեպի արևմտյան երկրներ բնակչության տեղաշարժերի տեմպերի վրա: «Որո՞նք են տվյալ երկիրն ընտրելու հիմնական պատճառները» հարցում, ըստ տրված պատասխանների առաջնահերթության, եվրոպական երկրների ընտրության համար հարցվածների 31.6%-ը կարևորել է այնտեղ ունեցած ազգակիցների (23.4%-ը՝ ընտանի-

քի անդամներ, հարազատներ) և ոչ ազգակիցների (8.2%-ը՝ ընկերներ, ծանոթներ) գործոնը: ԱՄՆ-ի և Կանադայի պարագայում այդ ցուցանիշն ավելի մեծ է՝ կազմելով 41.1% (ազգակիցներ և ոչ ազգակիցներ, համապատասխանաբար, 37.0%, 4.1%):

Նշված ցուցանիշներից ելնելով՝ կարող ենք ասել, որ արտերկրում հարազատների, ընկերների բնակվելու փաստը կարևոր ազդեցություն է ունենում Հայաստանից էմիգրացիայի երկրների ընտրության վրա:

Աղյուսակ 1. Արտագաղթի երկրի ընտրության գործոնները (%)

Գործոնները	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա
Ընտանիքի անդամների, հարազատների առկայությունը	23.4	37.0
Ընկերների, ծանոթների առկայությունը	8.2	4.1
Երկիր մուտք գործելու հասանելիությունը	5.7	0.0
Բնակության պետական ծրագրից օգտվելու հնարավորությունը	0.6	13.7
Աշխատանքի հնարավորությունը/առաջարկը	9.5	12.3
Բարձր վարձատրությունը	3.8	1.4
Նախկինում այդ երկրում աշխատելը, ծառայելը, հանգիստը	2.5	0.0
Երկրի զարգացվածությունը	12.0	13.7
Լեզվի իմացությունը	3.8	0.0
Ամուսնությունը	10.1	8.2
Կրթությունը	8.9	6.8
Առողջապահական համակարգից օգտվելու անհրաժեշտությունը	7.6	1.4
Այլ	0.6	0.0
Դժվ. եմ պատ.	3.3	1.4
Ընդամենը	100.0	100.0

Աղյուսակ 1-ում բերված տվյալները ցույց են տալիս, որ այդ երկրների ընտրության հարցում կարևոր դեր են կատարում նաև այնտեղ կուտակված «ձգող» գործոնները և ստեղծված բարենպաստ պայմանները՝ երկրի զարգացվածությունը (ԱՄՆ-ի և Կանադայի դեպքում այդ ցուցանիշը 13.7% է, եվրոպական երկրների դեպքում՝ 12.0%), որից ելնելով՝ մարդիկ օրինական, երբեմն նաև ոչ օրինական ուղիներ են փնտրում՝ այդ երկրներ հասնելու և բնակություն հաստատելու համար: Եվրոպական երկրների պարագայում շատ են ամուսնությամբ (10.1%), կրթությամբ (8.9%) և առողջապահական համակարգից օգտվելու անհրաժեշտությամբ (7.6%) պայմանավորված միգրացիայի դեպքերը: ԱՄՆ և Կանադա արտագաղթած ընտանիքների որոշ մասն էլ օգտագործել է պետական ծրագրերի ընձեռած հնարավորությունը՝ մասնակցելով Գրին քարտերի խաղարկությանը (13.7%):

Փորձագետների հետ իրականացրած հարցազրույցի արդյունքները նույնպես

փաստում են այդ գործոնի դերը Հայաստանից արտագաղթի հարցում. «Միգրացիան ինքնավարակող երևույթ է, և խմբերի արտագաղթելու հավանականությունը մեծանում է՝ կախված նրանից, թե իրենք արտասահմանում կապի ինչ փորձ ունեն՝ հանձինս արտասահմանաբնակ մոտիկ և հեռու բարեկամների, ընկերների և արտասահմանում նախկինում բնակվելու և աշխատելու սեփական փորձի: Այստեղ տատանումը բավականին մեծ է, այսինքն՝ արտագաղթելու տրամադրություններն ավելի ինտենսիվ են այն մարդկանց մեջ, որոնք արտասահմանում ունեն սոցիալական առումով հատուկ տեսակի բարեկամներ, քան նրանց մեջ, որոնք ուրիշ տեսակի կապեր ունեն կամ ընդհանրապես դրանք բացակայում են՝ հաշվի առնելով, իհարկե, երկիրը, հաշվի առնելով՝ ինչ է ինքը էստեղ կորցնում և այլն» (փորձագիտական հարցազրույց ԵՊՀ-ի սոցիոլոգիայի ֆակուլտետի միգրացիայի հարցերով զբաղվող դասախոսի հետ):

Արտագաղթողների որոշումների կայացման վրա սփյուռքի միգրացիոն ցանցի դերը և աջակցության ձևերը

Էթնիկ ցանցի առկայությունն ազդում է ոչ միայն արտագաղթի երկրի ընտրության վրա՝ նպաստելով նոր ընտանիքների ու անհատների ներգրավմանը և արդեն ձևավորված համայնքների համալրմանը, այլև ի սկզբանե մեծ դերակատարություն ունի էմիգրացիայի դիմելու որոշման կայացման հարցում: Հարցման մասնակիցների մեծ մասը նշել է, որ արտագաղթողների որոշումների վրա ազդել է (մեծ կամ որոշ չափով) բարեկամների/ընկերների բնակվելու փաստը: Եվրոպական երկրների պարագայում նրանք կազմում են 51.5%, ԱՄՆ և Կանադայի դեպքում՝ 57.8% (աղյուսակ 2):

Աղյուսակ 2. Որոշումների կայացման վրա ցանցի ազդեցությունը (%)

Ազդեցությունը	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա
Ազդեցություն չի ունեցել (գրեթե, ընդհանրապես)	27.9	31.3
Ազդեցություն ունեցել է (որոշ չափով, մեծ)	51.5	57.8
Բարեկամներ/ընկերներ չունի արտերկրում	20.6	10.9
Ընդամենը	100.0	100.0

Էթնիկ ցանցը մեծապես նպաստում է նաև արտերկրում հայ միգրանտների առջև ծառացած խնդիրների հաղթահարմանը: Միգրացիայի գործընթացը թեթևացնելու նպատակով նրանք աջակցում են նոր միգրանտներին, և Ա. Պորտեսն այն որակում է որպես «կապված համերաշխություն», [10, pp. 1-24], քանի որ, ըստ նրա, նույն էթնիկ, կրոնական, տարածքային խմբի անդամներին ռեսուրսներ են տրամադրում: Էթնիկ սոցիալական ցանցերն այդ համայնքներում միգրանտների ներգրավման առումով կատարում են ուղղորդող, նպաստող և աջակցող դեր: Ցանցային կապերը նաև սոցիալական կապիտալի արժևորման ձև են, որոնք հեշտացնում են նրանց մուտքն աշխատաշուկա [6, pp. 281-314]: Այս են վկայում նաև մեր հետազոտության արդյունքները՝ ամփոփված աղյուսակ 3-ում: Օրինակ, Եվրոպական երկրների պարագայում էթնիկ ցանցն ավելի շատ օժանդակել է արտերկրում անհրաժեշտ փաստաթղթեր ձեռք բերելու, ապա՝ համատեղ բնակվելու, աշխատանք գտնելու և նոր ծանոթությունների հաստատ-

ման հարցերում (համապատասխանաբար՝ 35.3%, 30.9%, 29.4%, 29.4%), 27.9%-ը եվրոպական երկրներում գտնվող բարեկամների/ընկերների օգնությամբ գտել է բնակարան, 26.5%-ը՝ ստացել է ուղևորության գործընթացի կազմակերպման հարցում աջակցություն, 27.9%-ը՝ նյութական աջակցություն:

Աղյուսակ 3. Էթնիկ ցանցից ստացած աջակցության ձևերը (%)

Աջակցության ձևերը	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա
Աշխատանք գտնել	29.4	42.2
Բնակարան գտնել	27.9	35.9
Համատեղ բնակվել	30.9	39.1
ՀՀ-ում անհրաժեշտ ձևակերպումներ	14.0	15.6
Արտերկրում անհրաժեշտ ձևակերպումներ	35.3	29.7
Ուղևորության գործընթաց	26.5	34.4
Նյութական աջակցություն	27.9	35.9
Նոր ծանոթությունների հաստատում	29.4	31.3

ԱՄՆ-ի և Կանադայի պարագայում համեմատաբար շատ են այն մարդիկ, որոնք տարբեր հարցերում ցանցից օժանդակություն են ստացել: Նոր տեղափոխվածների համար ցանցի ամենամեծ օգնությունը եղել է աշխատանք գտնելու, ապա՝ համատեղ բնակվելու, բնակարան գտնելու, ուղևորության գործընթացի կազմակերպման հարցերում, նաև նյութական աջակցություն (համապատասխանաբար, 42.2%, 39.1%, 35.9%, 34.4%, 35.9%): Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ էթնիկ ցանցն օգնում է լուծելու նորեկների առջև ծառացած կարիքները և նոր միջավայրում հեշտացնում է նրանց հաստատումը: Նրանք, հենվելով ավելի վաղ այդ երկիր մեկնած ազգականների, ընկերների, ծանոթների կողմից ձևավորված ֆորմալ և ոչ ֆորմալ կապերի վրա, հնարավորություն են ունենում ստանալու տեղեկատվություն, նյութական և ոչ նյութական աջակցություն: Ցանցը դառնում է ռեսուրսների փոխանակման կարևոր միջոց: Միգրանտների առաջին սերունդը՝ որպես սոցիալական ցանցեր ձևավորող և վերաբնակող, նորեկների համար դառնում է կարևոր մարդկային ռեսուրս, որոնց միջոցով նրանք ստանում են «թույլտվություն»՝ այլ կառույցներ մուտք գործելու համար: Այնուհետև այդ կապերը՝ որպես կարևոր սոցիալական կապիտալ, նրանք փոխանակում են կապիտալի այլ ձևերի՝ սեփական դիրքը հասարակության մեջ ամրապնդելու համար [3, c. 87]: Նոր համայնքները և այնտեղ ձևավորված էթնիկ ցանցերը դառնում են այն կարևոր կառույցը, որի միջոցով տեղի է ունենում օտար միջավայրում նորեկ միգրանտների տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ադապտացիան:

Ցանցային միգրացիան և մարդկային կապիտալի խնդիրը

Այս առումով կարևոր ենք համարում բացահայտել արտերկրում բնակվող այն մարդկանց շրջանակները, որ իրենց ազդեցությունն են ունենում այդ հարցում: Հետազոտությունը ցույց տվեց, որ, որպես աջակցող ցանցի դերակատարներ, առաջին հերթին հանդես են գալիս արտերկրում բնակվող նրանց հարազատները և ընկերները:

Եվրոպական երկրներում աջակցող անձանց մեջ մեծ կշիռ ունեն հարազատները (57.5%). Բացի անմիջական ազգականներից (ծնողների, երեխաների, քույր/եղբայրների խումբը միասին կազմում է 29.8%), մեծ է նաև այլ ազգականների դերն այս հարցում (27.7%, այս խմբի մեջ մտնում են հորեղբայր, մորեղբայր, հորաքույր, մորաքույր և նրանց երեխաները): Նոր տեղափոխվածներին անհրաժեշտ ռեսուրսներ տրամադրել են նաև ընկերները, գործընկերները, հարևանները, ծանոթները (42.5%, աղյուսակ 4):

Աղյուսակ 4. Արտերկրում աջակցող սոցիալական ցանցը (%)

Ցանցի անդամները	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա
Հայր/մայր	13.8	15.2
Որդի/դուստր	3.4	13.0
Հարս/փեսա	1.1	0.0
Եղբայր/քույր	11.5	17.4
Ընկեր/ընկերուհի	24.1	17.4
Գործընկեր/կոլեգա	3.4	4.3
Այլ ազգական	27.7	28.3
Ծանոթ/հարևան	12.7	2.2
Այլ	2.3	2.2
Ընդամենը	100.0	100.0

Ելնելով նշված ցուցանիշներից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ աջակցող ցանցի դերակատարները եվրոպական երկրներում հաստատված ազգակիցներ են, որոնք ցանցում ապահովում են «ուժեղ» սոցիալական կապեր (57.5%): Մնացած անձիք բնութագրվում են որպես «թույլ» սոցիալական կապեր (42.5%), և երբեմն վիճարկվում է նրանց ամրության խնդիրը [7, pp. 201-233]: ԱՄՆ-ի և Կանադայի պարագայում, համեմատած եվրոպական երկրների, ավելի մեծ է եղել «ուժեղ» սոցիալական կապերի դերակատարությունը՝ 73.9%:

Ըստ քանակական հետազոտության տվյալների՝ միգրանտներին աջակցող այդ անձանց համապատասխանաբար, 68.9%-ը և 54.3%-ը Հայաստանից եվրոպական երկրներ և ԱՄՆ/Կանադա բնակության են տեղափոխվել 1991 թվականից հետո (ի դեպ, այս խմբի մեջ մեծ զանգված են կազմում 1992-2000 թթ. տեղափոխվածները և՛ եվրոպական երկրների (33.3%), և՛ ԱՄՆ/Կանադայի դեպքում (30.4%)), իսկ համապատասխանաբար, 11.5%-ը և 30.4%-ը՝ մինչև 1991 թվականը (աղյուսակ 5): Հետևաբար, կարող ենք ասել, որ ավանդական սփյուռքը տոկոսային հարաբերությամբ շատ քիչ դեր է ունեցել, և այդ հարցում մեծ է հետխորհրդային շրջանի արտագաղթածների ձևավորած միգրացիոն ցանցերի դերակատարությունը:

Աղյուսակ 5.

Աջակցող ցանցի արտերկիր տեղափոխման տարեթիվը՝ ըստ երկրների (%)

Երբ են տեղափոխվել	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա
1940-1970-ական թթ.	1.2	0.0
1971-1991 թթ.	10.3	30.4
1992-2000 թթ.	33.3	30.4
2001-2011 թթ.	26.4	10.9
2012-2020 թթ.	9.2	13.0
Դժվ. եմ պատ.	19.6	15.3
Ընդամենը	100.0	100.0

Միգրանտները և սփյուռքի համայնքային կառույցների համագործակցությունը

Պարզելու համար, թե սփյուռքի գործող կառույցների հետ ինչ փոխհարաբերություններ ունեն նոր միգրանտները, և ինչքանով են դրանք ծառայում ինքնության պահպանման նպատակի իրացմանը, հետազոտության շրջանակներում անդրադարձել ենք նաև այս հարցերին: Ինչպես ցույց են տալիս քանակական տվյալները, արտագաղթածների՝ համայնքային որևէ կազմակերպության անդամակցելու միջին ցուցանիշը չի գերազանցել 9.7%-ը, որը վերաբերում է ԱՄՆ-ում, Կանադայում բնակվողներին: Ամենացածրը եվրոպական երկրներում է՝ 6.6% (աղյուսակ 6):

Աղյուսակ 6.

Հայ համայնքի հետ առնչության ձևերը՝ ըստ արտագաղթի երկրի (%)

Առնչության ձևերը	Եվրոպական երկրներ	ԱՄՆ և Կանադա
Անդամակցում են որևէ համայնքային կազմակերպության	6.6	9.7
Երեխաները հաճախել են կիրակնօրյա դպրոց	9.8	16.1
Հայ համայնքը ֆինանսական աջակցություն է ցուցաբերել	4.1	3.2
Հայ համայնքը ոչ ֆինանսական աջակցություն է ցուցաբերել	12.3	9.7
Մասնակցել են համայնքային միջոցառումներին	32.0	33.9
Մասնակցել են հայ համայնքի կազմակերպած ակցիաներին, ցույցերին	29.5	37.1
Մասնակցել են հայ համայնքի կազմակերպած դրամահավաքներին	34.4	54.8

Վերոնշյալ տվյալներից կարող ենք եզրակացնել, որ նրանց անդամակցությունն արևմտյան, հատկապես եվրոպական երկրների համայնքային կառույցներին թույլ է՝ կապված վերջիններիս պահպանողական գործունեության, միգրանտների՝ համայնքա-

յին կյանքի մասնակցության փորձի պակասի հետ, որը հանգեցնում է նրանց մոտ խաբային կամ անհատականացված գործելաոճի: Այս երկրներում նաև ավանդական սփյուռքի և նոր արտագաղթածների արժեքային և աշխարհայացքային տարբերությունն է պատճառը, որ վերջիններս չեն ինտեգրվում սփյուռքյան համայնքային կազմակերպություններին:

Սփյուռքահայ համայնքների և նոր միգրանտների փոխառնչությունը համեմատաբար շատ է կոլեկտիվ գործողությունների ժամանակ, որոնք վերաբերում են Եղեռնի հիշատակման, Արցախին նվիրված միջոցառումներին: Համայնքային միջոցառումների մասնակցության ցուցանիշները վերլուծելով՝ տեսնում ենք, որ ամերիկյան երկրներում անհամեմատ մեծ է, նախ, հայ համայնքի կողմից կազմակերպված դրամահավաքներին մասնակցած նոր միգրանտների զանգվածը՝ 54.8%, ապա՝ ակցիաներին/ցույցերին և համայնքային միջոցառումներին մասնակցածների զանգվածը (համապատասխանաբար, 37.1%, 33.9%, աղյուսակ 6): Նշված ցուցանիշները բարձր են նաև եվրոպական երկրներում՝ համապատասխանաբար, 34.4%, 32.0%, 29.5%:

ԵԶՐԱՀԱՆԳՈՒՄ. Ելնելով հետազոտության արդյունքներից՝ կարող ենք եզրակացնել, որ եվրոպական երկրներում և ԱՄՆ/Կանադայում միգրացիոն ցանցերը գլխավորապես ձևավորվել են հետխորհրդային Հայաստանի արտագաղթածների կողմից, որոնք ներկայումս դառնում են կարևոր գործոն՝ հանրապետությունից նոր միգրացիոն հոսքերի ձևավորման համար: Ըստ հետազոտության արդյունքների՝ միգրացիոն ցանցերը ձևավորվում են երկու մակարդակով. առաջին՝ անհատական կամ անձնական մակարդակ, որը գերակշռող է, և որպես ցանցի դերակատարներ, հանդես են գալիս ընտանիքի անդամները, հարազատները, ծանոթները, ընկերները: Այդ ցանցերը դառնում են Հայաստանից նոր միգրանտների ներգրավման կարևոր միջոց, ձևավորում են միգրացիայի մեկնելու խթաններ, սպասելիքներ, ազդում են միգրացիայի մեկնելու որոշումների կայացման վրա, կատարում են ուղեկցող դեր, կրճատում են նրանց առջև ծառացած ռիսկերը և արտաքին ճնշումները, աջակցության, օգնության, աշխատաշուկա մուտք գործելու հարցում վերածվում են կարևոր սոցիալական կապիտալի:

Երկրորդ՝ ինստիտուցիոնալ կամ ավանդական սփյուռքի կազմակերպությունների մակարդակ, որոնց դերակատարումն այդ հարցում շատ թույլ է: Այն պայմանավորված է ավանդական և ժամանակակից սփյուռքի հատվածների միջև լեզվական, մշակութային և արժեքային տարբերություններով: Նոր միգրանտների համագործակցությունն այդ կառույցների հետ, ընդհանուր առմամբ, կրում է հատվածային բնույթ, և նրանք շատ քիչ են ընդգրկված այդ ցանցերում: Սփյուռքի այդ երկու հատվածների միջև այն ակտիվանում է, երբ համայնքային կառույցների գործունեությունը հանրային/հրապարակային դրսևորում է ստանում, որը հիմնականում կապված է Հայաստանում և Արցախում տեղի ունեցող իրադարձությունների հետ:

Գ ր ա կ ա ն ո լ թ յ ո ն

1. Եզանյան Գ. *Միգրացիոն իրավիճակը և բնակչության տեղաշարժերի կառավարման ռազմավարությունները* ՀՀ-ում//Բանբեր Երևանի համալսարանի (տնտեսագիտություն): Հ. 3 (33): 2020: 52-66 էջեր:

2. Հայաստանի ժողովրդագրական ժողովածու: Միգրացիա: 2022:
https://www.armstat.am/file/article/demog_2022_7.pdf (նիստվել է՝ 06.03.2023):
3. Садовская Е. *Социология миграций и современные западные теории международной миграции* // Социальная политика и социология. 2004. № 1. 83-88 сс.
4. Armstrong J. *Mobilized and Proletarian Diasporas* // The American Political Science Review. 1976. № 70 (2). 393-408 pp..
5. Collins, J. *Chinese Entrepreneurs: the Chinese Diaspora in Australia* // International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research. 2002. № 8 (1/2). 113-133 pp.
6. Damm A. *Ethnic Enclaves and Immigrant Labor Market Outcomes: Quasi-experimental evidence* // Journal of Labor Economics. 2009. № 27 (2). 281-314 pp..
7. Granovetter M. *The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited* // Sociological Theory. 1983. Vol 1. 201-233 pp.
8. Hall S. *Cultural identity and diaspora* // Identity: Community, Culture, Difference. London. Lawrence and Wishart. 1990. 222-237 pp..
9. Messey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A. Pellegrino and Tayllor E. *Theories of International Migration: A Review and Appraisal* // Population and Development Review. 1993. Vol. 19. № 3. 431-466 pp.
10. Portes A. *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology* // Annual Review of Sociology. 1998. № 24 (1). 1-24 pp.
11. Ryan L., Sales R., Tilki M., & Siara B. *Social networks, social support and social capital: The experiences of recent Polish migrants in London* // Sociology. 2008. № 42 (4). 672-690 pp.
12. Safran W. *Recent French Conceptualizations of Diaspora* // Diaspora: a Journal of Transnational Studies. 2003. № 12 (3). 437-441 pp.
13. Smith A. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford. Blackwell. 1986. 312 p..
14. Tölölyan Kh. *Rethinking diaspora (s): Stateless Power in the Transnational Moment* // Diaspora: a Journal of Transnational Studies. 1996. № 5 (1). 3-36 pp.
15. Tölölyan Kh. & Papazian T. *Armenian Diasporas and Armenia: Issues of Identity and Mobilization, An interview with Khachig Tölölyan* // Études arméniennes contemporaines. 2014. № 3. 83-101 pp.

References

1. Yeganyan G., Migration Situation and Strategies of Population Movement Management in RA [*Migratsion iravichaky ev bnakchutyan teghasharzheri karavarman razmavarutyuny*], Bulletin of Yerevan University (Economics). № 3 (33). 2020. 52-66 pp.. (in Armenian)
2. The Demographic Handbook of Armenia. Migration. 2022.
https://www.armstat.am/file/article/demog_2022_7.pdf (has been viewed: 06.03.2023). (in Armenian)
3. Sadvovskaya E. Sociology of migration and modern western theories of international migration [*Sotsiologiya migratsii i sovremennye zapadnye teorii mezhdunarodnoy migratsii*] // Social policy and sociology. № 1. 2004. 83-88 pp.. (in Russian)
4. Armstrong J. *Mobilized and proletarian diasporas* // The American political science review. 1976. № 70 (2). 393-408 pp..
5. Collins, J. *Chinese entrepreneurs: the Chinese diaspora in Australia* // International Journal of Entrepreneurial Behaviour and Research. 2002. № 8 (1/2). 113-133 pp..
6. Damm A. *Ethnic enclaves and immigrant labor market outcomes: Quasi-experimental evidence* // Journal of Labor Economics. 2009. № 27 (2). 281-314 pp..

7. Granovetter M. *The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited* // Sociological Theory. 1983. Vol 1. 201-233 pp..
8. Hall S. *Cultural identity and diaspora* // Identity: Community, Culture, Difference. London. Lawrence and Wishart. 1990. 222-237 pp..
9. Messey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A. Pellegrino and Tayllor E. *Theories of International Migration: A Review and Appraisal* // Population and Development Review. 1993. Vol. 19. № 3. 431-466 pp..
10. Portes A. *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology* // Annual Review of Sociology. 1998. № 24 (1). 1-24 pp..
11. Ryan L., Sales R., Tilki M., & Siara B. *Social networks, social support and social capital: The experiences of recent Polish migrants in London* // Sociology. 2008. № 42 (4). 672-690 pp..
12. Safran W. *Recent French Conceptualizations of Diaspora* // Diaspora: a Journal of Transnational Studies. 2003. № 12 (3). 437-441 pp..
13. Smith A. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford. Blackwell. 1986. 312 p..
14. Tölölyan Kh. *Rethinking diaspora (s): Stateless power in the transnational moment* // Diaspora: a journal of transnational studies. 1996. № 5 (1). 3-36 pp..
15. Tölölyan Kh. & Papazian T. *Armenian Diasporas and Armenia: Issues of Identity and Mobilization, An interview with Khachig Tölölyan* // Études arméniennes contemporaines. 2014. № 3. 83-101 pp..

Ընդունվել է / Принята / Received on: 24.03.2023

Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: 15.04.2023

Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: 10.05.2023

Տեղեկություններ հեղինակների մասին

Միհրան Վարդգեսի ԳԱԼՍՏՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. դոկտոր, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի էթնոսոցիոլոգիայի բաժնի վարիչ, Երևան, ՀՀ
Էլ. հասցե՝ akoonk@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0009-1537-2847>

Գայանե Լևոնի ՀԱԿՈԲՅԱՆ՝ պատմ. գիտ. թեկնածու, գիտաշխատող, ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ,
Էլ. հասցե՝ gayik20@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-0663-5377>

Mihran Vardges GALSTYAN: Doctor of Historical Sciences, Head of Ethnosociological department, Institute of Archaeology and Ethnography NAS Yerevan, RA,
E-mail: akoonk@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0009-1537-2847>

Gayane Levon HAKOBYAN: PhD in History, Researcher, Institute of Archaeology and Ethnography NAS, Yerevan, RA,
E-mail: gayik20@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-0663-5377>

Мигран Вардгесович ГАЛСТЯН: доктор ист. наук, заведующий этносоциологическим отделом, Институт археологии и этнографии НАН, Ереван, РА,
эл. адрес: akoonk@yahoo.com, <https://orcid.org/0009-0009-1537-2847>

Гаяне Левоновна АКОПЯН, кандидат ист. наук, научный сотрудник, Институт археологии и этнографии НАН, Ереван, РА,
эл. адрес : gayik20@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-0663-5377>